

Irena Koza

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

POSTĘP ETYCZNY I TECHNOLOGICZNY W FANTASTYCE TADEUSZA BUŁHARYNA

Ethical and Technological Progress in Science Fiction Literature of Taddeus Bulgarin

ABSTRACT: Thaddeus Bulgarin (1789–1859) – a writer, critic and publisher. During his activity he tried to find his place in the history of both Polish and Russian literature and culture. However, neither Poles nor Russians considered him as their national author, despite the fact he was a very popular figure in the first half of the 19th century. Although Bulgarin's heritage consists of numerous writings in the field of science-fiction literature, his name cannot be also found among its creators. This article analyses the most significant visions of future by Bulgarin, in particular regarding the development of technology and its impact on human beings. Then it could be said that it was not Julius Verne, but Thaddeus Bulgarin, was the first one to provide readers with travels to the centre of the Earth.

KEYWORDS: Thaddeus Bulgarin, fantastic, utopia, technology

Tadeusz (Faddej Benedyktowicz, Faddej Wieniediktowicz) Bułharyn, 1789–1859), którego pełne imię i nazwisko w języku polskim brzmi Jan Tadeusz Krzysztof Bułharyn to postać, która począwszy od wieku dziewiętnastego walczyła o swoje miejsce w historii literatury i kultury zarówno polskiej, jak i rosyjskiej. Urodził się w polskiej rodzinie i był wychowywany w duchu patriotycznym. Ojciec chciał, by imię syna nawiązywało do wielkich narodowych tradycji, dlatego potomek nazywany został Tadeuszem na cześć Kościuszki. Wychowywała go jednak matka, bo ojciec został zesłany na Sybir za zabicie rosyjskiego generała¹. To ona za namową przyjaciela rodziny – hrabiego Iwana Ferstena – uznała, że najlepszym rozwiązaniem dla syna będzie nauka w szkole rosyjskiej i wysłała go jako dziewięć-

¹ Z. Mejszutowicz, *Powieść obyczajowa Tadeusza Bułharyna*, Wrocław 1978, s. 39–40.

cioletniego chłopca do Łądowego Korpusu Kadetów w Petersburgu². Edukacja już na zawsze związała Bułharyna z Rosją, którą z czasem młody Polak zaczął traktować jak swoją drugą ojczyznę. Kiedy rozpoczął swoją przygodę z twórczością literacką, pisywał w językach obu krajów, jednakże stosunkowo szybko przeszedł na język rosyjski. Zawieszony między Polską i Rosją, długo czekał na sprawiedliwe wyznaczenie mu właściwego miejsca w historii literatury, gdyż ani Polacy, ani Rosjanie nie uważali Bułharyna za swojego rodaka i nie widzieli w jego twórczości cech, które predestynowałyby ją do zajęcia szczególnego miejsca w spuściźnie literackiej ich krajów. Polakom nie wydawał się wystarczająco polski, a Rosjanom wystarczająco rosyjski.

W polskich podręcznikach do literatury okresu romantyzmu trudno byłoby szukać nazwiska Bułharyna³. Wrywkowe informacje umiejscawiają go w otoczeniu Adama Mickiewicza, któremu umożliwił wyjazd z Rosji⁴. Dopiero w dwudziestym stuleciu i w Polsce i w Rosji zaczęły pojawiać się zarówno artykuły, jak i książki na temat Bułharyna. Monografie poświęcili mu Zofia Mejszutowicz⁵, Abram I. Rejblat⁶, Aleksander Fieduta⁷, Tatiana Kuzowkina⁸ i Piotr Głuszkowski⁹. Nadal jednak wiele zagadnień dotyczących aktywności twórczej Tadeusza Wieniediktowicza pozostaje słabo zbadanych. Jednym z nich jest literatura fantastyczna jego autorstwa.

Zwykle badacze historii literatury początki fantastyki rosyjskiej wiążą z osobami Władimira Odojewskiego, Aleksandra Weltmana, Mikołaja Gogola, Aleksandra Puszkina czy Michała Lermontowa, ale nie z nazwiskiem Bułharyna. Bułharynologowie rosyjscy i polscy, tacy jak Rejblat czy Głuszkowski, wspominają o tej dziedzinie działalności pisarza, lecz nie zagłębiają się w temat. W Polsce informacje o utworach fantastycznych Bułharyna i ich wpływie na rozwój literatury możemy znaleźć jedynie u Katarzyny Dudy w publikacji *Antyutopia w literaturze rosyjskiej XX wieku*¹⁰.

² Ibidem.

³ *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku. Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831–1863*, tom II, red. M. Janion, M. Dernałowicz, M. Maciejewski, Kraków 1988.

⁴ W raporcie do III Oddziału Kancelarii Osobistej Jego Carskiej Mości Bułharyn opisał Mickiewicza jako postać cichą, mało znaczącą, która nie mogła mieć wpływu na szerzenie złej opinii o Imperium i właśnie te informacje umożliwiły Mickiewiczowi opuszczenie Rosji.

⁵ Z. Mejszutowicz,...

⁶ А.И. Рейтблат, *Фаддей Булгарин: идеолог, журналист, консультант секретной полиции*, Москва 2016. W pozycji tej została zamieszczona najobszerniejsza jak dotąd bibliografia prac Bułharyna.

⁷ А. Федута, *Перамога і паразя здаровага сэнсу або вяртанне Булгарына*, [w:] Фадзей Булгарын, *Выбранае*, Мінск 2003.

⁸ Т. Кузовкина, *Феномен Булгарина: Проблема литературной тактики*, Тарту 2007.

⁹ П. Глушковский, *Ф.В. Булгарин в русско-польских отношениях первой половины XIX века: эволюция идентичности и политических воззрений*, Санкт-Петербург 2013; P. Głuszkowski, *Barwy polskości, czyli życie burzliwe Tadeusza Bułharyna*, Kraków 2018.

¹⁰ K. Duda, *Antyutopia w literaturze rosyjskiej XX wieku*, Kraków 1995, s. 21.

W roku 2011 ukazał się w Rosji pierwszy artykuł w całości poświęcony fantastyce Bułharyna. Właśnie to opracowanie należy uznać za najpełniejsze jak dotąd studium na temat wkładu tego pisarza w rozwój literatury fantastycznej¹¹. Autor publikacji, Jakow Razliwinski zauważa, że utwory fantastyczne Tadeusza Bułharyna pojawiły się wcześniej, niż wyżej wymienionych autorów. Uważa też, iż publikacje tego autora są bliższe fantastyce naukowej, niż na przykładna poły bajkowe dzieła Gogola. Doceniając zasługi Bułharyna na polu fantastyki i dostrzegając jego prekursorską rolę w tej dziedzinie, Razliwinski nie decyduje się jednak nazwać Bułharyna ojcem literatury fantastycznej w Rosji, lecz jedynie ojczymem tego gatunku, ze względu na złożoną biografię tego twórcy i negatywne jego oceny ze strony Rosjan¹².

Istniejąca luka badawcza pokazuje, że warto przyjrzeć się bliżej twórczości fantastycznej Bułharyna, która nie była w jego działalności literackiej zjawiskiem marginalnym. Należy ona do gatunku fantastyki naukowej, a ta niełatwo poddaje się definicjom. Zwykle przyjmuje się, że utwory do niej należące opierają się na przewidywaniach dotyczących osiągnięć nauki oraz ich przyszłego wpływu na życie jednostki oraz społeczeństw. Ich akcja rozgrywa się zwykle w przyszłości wypełnionej zmyślnymi odkryciami i wynalazkami. Powieść fantastycznonaukowa wyrasta zatem z fascynacji możliwościami wykorzystania osiągnięć ludzkich do oswojenia przyrody, ale także bada wpływ potencjalnych przemian cywilizacyjnych i geniuszu człowieka na jego postawy życiowe i społeczne, pyta o sens postępu oraz o wartości ingerencji nauki i techniki w ludzką codzienność. Ta cecha zbliża fantastykę naukową z antyutopią¹³. Kiedy mówimy o literaturze fantastycznonaukowej czy też o futurofantastyce¹⁴ mamy na myśli utwory, których fabuła osnuta jest na wydarzeniach nierealnych toczących się w dalekiej lub bardzo dalekiej przyszłości. Rudolf B. Schmerl definiował fantastykę w następujący sposób:

Fantastyka [...] jest rozmyślnym i celowym zaprzeczeniem naszego doświadczenia, rozmyślnym przedstawieniem rzeczy niemożliwych. Jej metody to użycie czasowego lub przestrzennego dystansu, postaci lub innych zabiegów, których istota lub cechy nie mogą być sprawdzone według zwykłych kryteriów wiarygodności

¹¹ Я.В. Разливинский, *Правдоподобные и невероятные небывлицы отчима российской фантастики*, [w:] „Копилка библиофила”, 2011, № 5, с. 64–70.

¹² O ile w historii literatury polskiej nazwisko Bułharyna pojawia się w otoczeniu Adama Mickiewicza, o tyle w badaniach historyków literatury rosyjskiej znalazł on miejsce jako przeciwnik A.S. Puszkina nazywanego przez Rosjan „наше все” i zyskał przydomek „наше ничего”. Interpretacja za: А.И. Рейблат, *Фаддей Булгарин...*, с. 10.

¹³ A. Niewiadowski, A. Smuszkiewicz, *Fantastyka naukowa*, [w:] *Encyklopedia fantastyki*, http://encyklopediafantastyki.pl/index.php?title=Fantastyka_naukowa (29.04.2018).

¹⁴ Termin ten pojawia się między innymi w opracowaniu: *Ciało w futurofantastyce słowiańskiej*, red. D. Ajdačić, W. Walecki, Kraków 2013.

stosowanych w przypadku powieści. I jest ona adresowana do typowego czytelnika w ramach kultury o takim poziomie skomplikowania, który umożliwi owemu czytelnikowi rozpoznanie niemożliwości¹⁵.

Wymienione powyżej cechy literatury fantastycznonaukowej w pełni przystają do pięciu utworów Bułharyna, a także do kilku jego opowiadań. Są wśród nich: *Wiarygodna fikcja lub wędrówka po świecie w XXIX wieku (Правдоподобные небывлицы, или Странствование по свету в XXIX веке)* (1824), *Niewiarygodna fikcja, czyli podróż do wnętrza Ziemi (Невероятные небывлицы, или Путешествие к средоточию Земли)* (1825), *Scena z życia prywatnego w 2028 roku od narodzin Chrystusa (Сцена из частной жизни, в 2028 от Рождества Христова)* (1828), *Przodek i potomkowie (Предок и потомки)* (1843), *Przyczyny Mitrofanuszki na Księżycu. Androny nieśpiącego człowieka (Положения Митрофанушки в Луне. Бред неспящего человека)* (1843).

Jeśli dokładnie przyjrzeć się datom powstania tych tekstów i wziąć pod uwagę granice czasowe, jakimi literaturoznawstwo datuje literaturę fantastyczną, łatwo zauważyć pewien paradoks. Narodziny fantastyki naukowej wiąże się z nazwiskiem Juliusz Verne'a, który urodził się w roku 1828. Tymczasem pierwsze utwory Bułharyna mieszczące się w tym gatunku powstały cztery lata przed narodzinami wielkiego Francuza. Można więc powtórzyć w ślad za Rozawlinskim, że epoka literackich podróży do wnętrza Ziemi zaczyna się nie od Verne'a lecz od noweli Bułharyna *Niewiarygodna fikcja, czyli podróż do wnętrza Ziemi*¹⁶. Warto jednocześnie doprecyzować, że wspomniany utwór Bułharyna został wydany trzydzieści dziewięć lat wcześniej (!), niż *Podróż do wnętrza Ziemi* Verne'a, opublikowana w 1864 roku.

Analiza utworów fantastycznych Bułharyna pokazuje, że autor ten fascynował się szczególnie takimi tematami jak:

- a) zaspokojenie potrzeby odkrywania i korzystania z nowych technologii,
- b) planowanie i przewidywanie dalszego rozwoju technologicznego,
- c) konsekwencje złego wykorzystania dóbr naturalnych,
- d) niewłaściwe lub naganne z moralnego punktu widzenia postępowanie przedstawicieli różnych środowisk i klas społecznych, które rzutuje na przyszłe losy społeczeństwa lub nawet ludzkości,
- e) wizja autora na temat jego własnego miejsca w historii literatury i próba przedstawienia wyobrażeń o tym, jak czytelnicy kolejnych wieków będą postrzegali autora powieści.

¹⁵ Por. D. Suvín, *On the Poetics of the Science Fiction Genre*, „College English”, Dec. 1972, v. 34, nr 3, s. 372–373. Cyt. za: A. Zgorzelski, *Fantastyka. Utopia. Science fiction. Ze studiów nad rozwojem gatunków*, Warszawa 1980, s. 14.

¹⁶ Я.В. Разливинский, *Правдоподобные...*, s. 68.

Przyjrzyjmy się pod kątem wyżej wymienionych zagadnień Bułharynowskim wizjom pochodzącym z dwóch jego utworów: *Sceny z życia prywatnego w 2028 roku od narodzin Chrystusa* oraz *Wiarygodnej fikcja lub wędrówki po świecie w XXIX wieku*.

Pierwszy z nich, jak wskazuje sam tytuł, przenosi czytelnika do roku 2028, a zatem ku wydarzeniom, które mogłyby stać się dla nas rzeczywistością już za dziesięć lat. Akcja utworu toczy się w prywatnych salonach dobrze sytuowanych Rosjan w Petersburgu. Zebrani przedstawiciele wszystkich klas społecznych dyskutują o literaturze XIX wieku. Przypadkiem odnajdują twory pewnego pisarza rosyjskiego z tamtych czasów. Jak się okazuje są to dzieła samego Bułharyna. Czytający ciekawi są tego, o czym ktoś taki pisał, jak przedstawiał współczesną mu rzeczywistość. Zapoznając się z nią, bohaterowie utworu – Rosjanie z dwudziestego pierwszego wieku – zadziwieni są faktem, iż dwieście lat wcześniej modne było w Rosji mówienie w językach obcych, szczególnie po francusku. Porusza ich także to, że sprowadzani w wieku dziewiętnastym do ich kraju z zachodniej Europy nauczyciele, dla których Rosja nie była ojczyzną, nie wpajali swym wychowankom płynącego z serca patriotyzmu. W ten sposób młodzi Rosjanie, choć edukowani byli na terenie swojego kraju, stawali się mu obcy, a problem ten dotyczył niemal wszystkich dzieci z dobrze sytuowanych rodzin. Jeden z bohaterów *Scen* zapewnia: „[...] я лучше бы согласился родиться немым, нежели говорить в России не по-русски. Язык неотъемлемая собственность народа, как вера и история [...]”¹⁷.

Możemy być pewni, że deklaracje i rozważania odnośnie do języka pojawiają się w analizowanym utworze nieprzypadkowo. Na plagę dominacji języków obcych nad rosyjskim Bułharyn zwracał uwagę w wielu swoich tekstach, między innymi w powstałym w 1822 roku *Krótkim przeglądzie literatury rosyjskiej 1822 roku* (*Краткое обозрение русской литературы 1822 года*). Opisał w nim braki w literaturze rosyjskiej tamtego okresu, wydawanie utworów na niskim poziomie artystycznym. Narzekał, że rosyjska inteligencja czyta, mówi i myśli w językach obcych, a nie w języku ojczystym, co wpływa na zahamowanie rozwoju tego języka. Takie stanowisko wywoływać musiało niechęć i sprzeciw samych Rosjan, którzy czuli się wezwani do polemizowania w poruszanej przez Bułharyna kwestii. Jednym z nich był Piotr Wiaziemski, który w *Uwagach do krótkiego przeglądu literatury rosyjskiej 1822 roku* (*Замечания на краткое обозрение русской литературы 1822-го года*) pisał, że przyczyny braku rosyjskich utworów literackich tkwią w trudnej sytuacji społeczno-politycznej i cenzurze w Rosji, nie zaś w wychowaniu młodego pokolenia przez obcych guwernerów¹⁸.

¹⁷ Ф. Булгарин, *Сцена из частной жизни, в 2028 году, от Рождества Христова*, [w:] http://az.lib.ru/b/bulgarin_f_w/text_1828_scena_iz_zhizni-2028.shtml (3.03.2018).

¹⁸ П.А. Вяземский, *Полное собрание сочинений*, т. 1, с. 101–109. Сут. за: Н.И. Мордовченко, *Русская критика первой четверти XIX века*, Москва–Ленинград 1959, с. 305.

Bułharyn w przytoczonym tekście fantastycznonaukowym powraca do myśli o języku, patriotyzmie i konieczności oderwania się od obcych wpływów w kulturze. Zbudowana przez niego przyszłość wolna jest całkowicie od błędów przeszłości. Idealna rzeczywistość przynosi także zmiany w języku i samej cyrylicy, które ulepszają i upraszczają alfabet, w tym zapis spółgłosek, w szczególności: „Т” i „Ш”. Wprowadzone zostaje też rozróżnienie dźwięków „Х” i „Г”.

Z punktu widzenia społecznego i politycznego Rosja wieku dwudziestego pierwszego, to kraj, w którym dzięki mądrości jego obywatele znikają również problemy prawodawstwa. Każdy sędzia musi uzyskać stopień profesora w dziedzinie prawa, zdać egzamin przed niezawisłą komisją i w myśl zasad etyki służyć całemu społeczeństwu, które ma prawo oceniać jego pracę. Nowa rzeczywistość jest wolna także od problemu łapówkarstwa, a samo słowo „łapówka” znane jest tylko ze słownika. Przywołajmy słowa Sędziego, jednego z bohaterów utworu: „Я думаю, Господа, что вы не слышали о взятках, и что это слово известно вам только из словаря, или из старых романов и драм¹⁹”.

Bohaterowie utworu dopiero z dzieł dziewiętnastowiecznego pisarza (Bułharyna) dowiadują się, że problem łapówkarstwa docierał również do szkół²⁰. Te ostatnie stają się w bułharynowskiej wizji dostępne wszystkim Rosjanom, którzy zdają sobie sprawę z tego, że aby móc zabierać głos w dyskusjach natury filozoficznej, należy wykazać się wiedzą i erudycją. Nauki pobierane są w języku rosyjskim.

W szkołach dwudziestego pierwszego wieku nikt nie słyszał o możliwości promowania ucznia z klasy do klasy na podstawie próśb rodziców, czy też ich wsparcia finansowego dla placówki. Graduacja odbywa się wyłącznie na bazie postępów w nauce i zasług własnych ucznia. Nie ma protekcji i stanowisk po znajomości. Funkcje państwowe pełnią wyłącznie osoby, które na to same zasłużyły.

Kolejną cechą przedstawionej przez Bułharyna wizji przyszłości zawartej w *Scenie z życia prywatnego* było wcale nie nowoczesne postrzeganie kobiet oraz ich roli w społeczeństwie. Damy z przyszłości są tradycjonalistkami, nie mają skłonności do egzaltacji czy emancypowania się. Bułharyn widzi je jako osoby ciche, dbające o ognisko domowe, które oczywiście potrafią czytać i pisać w języku ojczystym i czynią to chętnie. Ważne jest i to, że samodzielnie zajmują się wychowaniem dzieci. W dyskusji bohaterów podkreśla się również, iż kobiety wieku dwudziestego pierwszego nie wydają nadmiernie pieniędzy na ubiory, lecz dbają o finanse rodziny, nie nadwyrażają męża. W utworze podkreśla się nawet, że pan-

¹⁹ Ф. Булгарин, *Сцена из частной жизни...*

²⁰ Temat edukacji w Rosji był w tym czasie bardzo popularny, szczególnie głośno mówiono o polemice hrabiego Andrieja Razumowskiego z Josephem de Maistre, Por. *Пять писем графа Жозефа де Местра графу Разумовскому о государственном воспитании в России*, [w:] <https://refdb.ru/look/1609338-pall.html> (27.04.2018).

na, która nie jest skromna i dobrze wykształcona nie może liczyć na zamążpójście, gdyż przyniosłaby tylko wstyd mężowi.

W analizowanym utworze dochodzi też do głosu Bułharyn – wydawca, który próbuje wyobrazić sobie sytuację rynku wydawniczego w czasach przyszłych. Autor ten zwraca szczególną uwagę na zasadność dobierania właściwych autorów do przygotowywania tekstów do wydawnictw. Zasadne, w jego przekonaniu wydaje się, że autorami tekstów drukowanych w czasopiśmie powinni być ludzie wykształceni, posiadający doświadczenie zdobyte wcześniej pod okiem starszych kolegów. Pisarz daje także do zrozumienia czytelnikowi, że zdaje sobie sprawę z tego, iż jest twórcą krytykowanym przez swoich współczesnych, ale ma nadzieję, że przyszły czytelnik zauważy i doceni jego starania oraz próby obiektywnego, w jego mniemaniu, ukazywania wieku dziewiętnastego. Bohaterowie utworu, będący jednocześnie czytelnikami dzieł samego autora z perspektywy czasu mocno współczują mu roli outsidera, a jednocześnie podziwiają jego odporność na nieprzyjazne zachowania ludzi mu niezyczliwych oraz umiejętność śmiania się z krytyki.

Utwarem ukazującym nie tylko człowieka, ale także jego osiągnięcia naukowe i techniczne, jest druga z wybranych do analizy nowel Bułharyna, zatytułowana *Wiarygodna fikcja lub wędrówka po świecie w XXIX wieku*²¹. Jej fabuła przenosi czytelnika w czasie z roku 1824 do 2824²². Narrator spotyka się w przyszłości, to jest w roku 2824 z przyjacielem w Kronsztadzie i pierwszym z problemów, jakie porusza jest kwestia dążenia ludzkości do doskonałości moralnej. Z prowadzonej rozmowy wynika, że tej ostatniej należałoby się uczyć od starożytnych Greków. Fabuła noweli przynosi nagły (i nie do końca przekonujący z punktu widzenia ciągłości narracji) zwrot akcji, który sprawia, że nieoczekiwanie bohater przenosi się w czasie o całe tysiąclecie. W tak odległej przyszłości zostaje odnaleziony w jakiejś jaskini, w której odzyskuje świadomość po trwającym 1000 lat śnie.

W świecie starszym o całe tysiąclecie zdziwienie bohatera budzą w pierwszej kolejności nowoczesne środki komunikacji miejskiej. Są to małe, dwuosobowe żeliwne pojazdy torowe²³ napędzane parą, którymi mieszkańcy miasta podróżują specjalnie do tego przygotowanymi torami. Maszyny te są dostępne dla mieszczan, którzy przemieszczają się nimi w sprawach codziennych, na przykład na zakupy.

²¹ Publikacje tego utworu nie były wznawiane przez wiele lat. Dopiero w ostatnim czasie pojawiło się kolejne wydanie tej noweli. Warto zauważyć, że wydawca, zachęcając do lektury utworu nie wspomina o zawiłościach losu autora, a zachęca jedynie do zapoznania się z jego twórczością, co pozwolić może na sprawiedliwą ocenę tej postaci oraz przywrócenie mu należnego miejsca w historii literatury fantastycznej. Por. Ф. Булгарин, *Правдоподобные небылицы, или Странствование по свету в XXIX веке*, [w:] 0%BB.html?id=Yz9MDwAAQBAJ&redir_esc=y (29.04.2018).

²² Ф. Булгарин, *Правдоподобные небылицы...*

²³ Można je porównać z dzisiejszymi samochodami typu Smart, tyle że przemieszczającymi się po torach kolejowych.

Do przewozów dalekobieżnych z kolei służą wieloosobowe wozy, poruszają się one także po torach, a w ruch wprawia je para²⁴. Pojazdy te w bardzo krótkim czasie mogą przewozić pasażerów między miastami. Bohater podróżuje ze swoim przyjacielem – profesorem archeologii do innego miasta i dziwi się, że ich szybkość przemieszczania się jest tak duża, że mogą jeszcze tego samego dnia dotrzeć do pracy.

Miłym zaskoczeniem dla bohatera jest to, że niezależnie od pory dnia miasto jest zawsze oświetlone, przy czym źródłem światła jest maszyna parowa traktowana przez Bułharyna jako nieograniczone źródła energii²⁵. Pojawiają się także powietrzne dylizanse. Te użytkowane są jedynie na potrzeby wojska. To właśnie one wzbudzają największy zachwyt pierwszoosobowego narratora noweli²⁶.

Bardzo fascynujące jest to, że autor w swoim utworze reprezentuje cechę, którą dziś nazwalibyśmy wysoką świadomością ekologiczną. Twórca ukazuje dalekosiężne konsekwencje rabunkowej gospodarki mieszkańców globu ziemskiego. W świecie do którego dociera bohater surowce naturalne, szczególnie drewno stały się najcenniejszymi i najbardziej pożądanymi, ze względu na rzadkość ich występowania. To, co w 1824 roku było drogocenne (srebro i złoto), staje się dostępne i stosunkowo niedrogie, a co uznawane było w tamtym czasie za niewyczerpalne (drewno), nabiera wartości, ze względu na rzadkość występowania. U ludzi pojawia się także całkowicie nowe spojrzenie na kwestie bogactwa. Profesor mówi: „В глазах мудрого истинное богатство состоит в возможности удовлетворения первым жизненным потребностям, а впрочем, все равно, на золото или на куски дерева вы покупаете необходимые для вас вещи²⁷”.

Ciekawie widzi Bułharyn pożywienie człowieka w XXIX wieku. Ludzie przyszłości zwrócili się ku temu, co pierwotne, co człowiek otrzymał od natury. Bohater zostaje więc ugoszczony tym, co gospodarze uznają za najlepsze, przy czym dania i potrawy te gościowi z przeszłości kojarzą się z biedą, niedostatkiem. Są to: kapusta, kasza gryczana, ogórki. Okazuje się, że nie ma tych produktów już na terenie Rosji, lecz importuje się je z Indii. Bohater dowiaduje się, że gwałtowna zmiana klimatu, która nastąpiła na świecie wpłynęła też na charakter upraw na poszczególnych obszarach ziemskiego globu. W świecie przyszłości oznaką bo-

²⁴ Maszyna parowa została wynaleziona w 1763 przez Jamesa Watta, a pierwszy pojazd torowy przewożący robotników i ładunki w 1804 roku przez Richarda Trevithick. Por. P. Majewski, *Kluczowe wydarzenia i procesy w historii Europy w XIX i XX w.*, [w:] *Encyklopedia PWN. Historia. Wiek XIX i XX*, red. M. Krzywdą-Pogorzelski, Warszawa 2002, s. 16–30.

²⁵ Żarówka została wynaleziona dopiero w roku 1879, *ibidem*.

²⁶ Pierwszą łotnię spotykamy już w twórczości LeonardadaVinci na przełomie XV/XVI w., natomiast pierwszy samolot z silnikiem spalinowym braci Wright skonstruowany został dopiero w 1903 roku. W tym samym czasie C. Adert wzniósł się w powietrze maszyną z silnikiem parowym, *ibidem*.

²⁷ Ф. Булгарин, *Правдоподобные небылицы, или странствование по свету в двадцать девятом веке*, [w:] <https://www.nkj.ru/archive/articles/1502/> (3.03.2018)

gactwa i szacunku do gościa staje się podanie posiłku w drewnianych lub glinianych naczyniach. Zabieg zastosowany w utworze przez Bułharyna, polegający na gloryfikacji i uczynienia niedostępnym w przyszłości tego, co było dobrze znane i ogólnie dostępne w dawnym świecie przypomina myśl Aleksandra Weltmana, jednego z pierwszych rosyjskich pisarzy literatury fantastycznej o tym, że w tym gatunku literackim często dzieje się tak, że:

Одно только время может удостоверить в справедливости описываемого события. Воображение человека не создавало еще вещи несбыточной; что не было, чего нет, то будет. Обычаи, нравы, мнения людей описывают параболу в пространстве времен, как кометы в пространстве Вселенной. Если б человек был бессмертен, то в будущем он бы встретил прошедшее, ему знакомое²⁸.

Śmiertelny, ale przenoszący się w czasie bohater spotyka właśnie to, co jest mu znane. Spotyka przedmioty i produkty ze swojej przeszłości, które, ku jego zdziwieniu, z czasem zyskały na wartości więcej, niż ktokolwiek wcześniej mógłby się spodziewać. Okazało się jednocześnie, że to, co najwartościowsze pochodzi z natury – ludzie bogaci i wykształceni żywią się kaszami, a niedoceniane drewno, staje się w dwudziestym dziewiątym wieku najlepszym środkiem płatniczym.

Jest jeszcze jeden frapujący moment w utworze Bułharyna, pokazujący znakomitą intuicję historyczno-społeczną tego twórcy. Pisarz nie zapomina, że w idealnej rzeczywistości powinna królować harmonia i porozumienie. Bazą dla nich jest dla literata wspólny, rozumiały przez ogół język. W utworze Bułharyna taką *lingua franca* jest... arabski. Myliłby się jednak ten, komu wydałoby się, iż Bułharyn przewidział w przyszłości kolejny napór Arabów na Europę. Autorowi arabski kojarzy się z kulturą, która wiele dała nauce, stąd nieprzypadkowo jest on językiem, którym powinien umieć posługiwać się wykształcony człowiek przyszłości. Bohater utworu, przeniesiony w czasie, nie zna arabskiego. Przyzwyczajony jest natomiast do używania w sytuacjach oficjalnych języka francuskiego, który w nowej rzeczywistości okazuje się zbędny²⁹. Językowa bezradność wprawia podróżującego w czasie w zakłopotanie, a zdziwienie budzi fakt, że francuski stał się językiem mniej cenionym i niemal zapomnianym.

Kolejnym elementem nowej rzeczywistości są odmienne niż w wieku XIX materiały budowlane i konstrukcyjne. Najbardziej podstawowym okazuje się żeliwo. Żeliwne są pojazdy torowe, domy i budowle, elementy żeliwne znajdują się w mostach. W żeliwie rzeźbi się niczym kiedyś w drewnie. Materiał ten wygrywa

²⁸ А. Усов, *Парабола в пространстве времен*, [w:] <http://www.rusf.ru/rsf-XIX/> (25.04.2018)

²⁹ Wybór akurat tego języka przez autora może być podyktowany także faktem różnorodności i bogactwa języka arabskiego (zjawisko dyglosji).

z drewnem i kamieniem, zdaniem autora, ze względu na swą stabilność oraz lekkość, która czyni możliwym przenoszenie całych budowli.

Podobnie, jak w pierwszym z analizowanych utworów, w *Wiarygodnej fikcji* autor zwraca uwagę na problemy edukacji powszechnej. Mówi tutaj o konieczności edukacji zbiorowej, która, w jego opinii jest dużo więcej warta od pobierania nauk od prywatnych nauczycieli. Bułharyn wspomina także o potrzebach psychicznych człowieka przyszłości. Z wypowiedzi pierwszoosobowego narratora można wysnuć nawet wnioski: bez porządku i ładu duszy, bez nauk humanistycznych, a w szczególności filozofii, rozwój technologiczny nie będzie możliwy. Jego zdaniem rozwój umysłowy człowieka, musi iść w parze z jego rozwojem duchowym.

Powieść *Wiarygodna fikcja* jest pewnego rodzaju przestrożą, napisaną na tyle prostym językiem, żeby była dostępna dla każdego czytelnika i na tyle rzetelnie skonstruowaną, że każdy ciekawy świata odbiorca mógł w niej odnaleźć ogromną ilość kontekstów i odniesień. Gdyby ostrzeżenia Bułharyna zawarte w powieści zostały potraktowane poważnie, być może nie wszystkie proroctwa spełniłyby się, a szczególnie te związane z ekologią. Trudno bowiem nie zgodzić się ze spostrzeżeniami autora oraz poglądami filozoficznymi, które zaprezentował w powieści. Warto przypomnieć także, że *Wiarygodna fikcja* zdaniem Andrzeja Niewiadomskiego ze względu na duże wartości literackie, wywarły wpływ na stworzenie przez Adama Mickiewicza *Historii przyszłości*³⁰.

Podsumowując rozważanie dotyczące oddziaływania Bułharyna na ewolucję literatury fantastycznej należy zauważyć, że rozwijał on jednocześnie utopię w tekstach rosyjskojęzycznych³¹. O ile powieść fantastyczna ukazująca wiek dwudziesty dziewiąty jest swego rodzaju przestrożą przed tym, do czego dąży świat, jeśli ludzkość nie opamięta się i nie zwróci uwagi na problemy natury ekologicznej, o tyle utwór o wiekach naszych, to jest dwudziestym pierwszym stuleciu ukazuje nam człowieka idealnego. Krecja bohatera bez skazy, uwzględnia nade wszystko poprawne postrzeżenie miłości do swojej ojczyzny i społeczeństwa. Człowiek z przyszłości ukazany przez dziewiętnastowiecznego pisarza potrafi zadbać o swoje państwo, jest osobą wykształconą i czytelną, zna języki obce, ale ceni nade wszystko język ojczysty i chętnie się nim posługuje. Jest dumny z postępu naukowego i technicznego. Nie boi się nowinek technologicznych, korzysta z nich chętnie, stara się wpłynąć na ich udoskonalenie, ale dba jednocześnie o środowisko naturalne, zdając sobie sprawę z tego, że to, co dała natura szybko się wyczerpuje.

³⁰ A. Niewiadomski, *Fantastyka naszych sąsiadów*, „Fantastyka” 1984, Nr 11, s. 1. Informacja za: K. Duda, *Antyutopia...*, s. 21.

³¹ А. Николаева, *Фаддей Булгарин – „Бедный йорик” русской журналистики*, [w:] <https://www.nkj.ru/archive/articles/1501/> (29.04.2018).

Zarówno mężczyźni, jak i kobiety z bułharynowskiego świata zabierają głos w dyskusji, prowokują rozmowy, udowadniając odczytanie i erudycję, czerpiąc z nauk humanistycznych (szczególnie filozofii). W utworach fantastycznych Bułharyn kładzie nacisk na rozwój intelektualny człowieka, bo w nim upatruje źródło zarówno postępu technologicznego, jak i etycznego w społeczeństwie.

Dzisiejszemu odbiorcy tekstów Bułharyna nie trzeba z pewnością mówić, że na realizację niektórych jego wizji naukowych nie trzeba było czekać aż tysiąca lat. Widzi także, które wady Rosji i Rosjan przestały być dziś problemem, a które nie. Może także sam odpowiedzieć czy postęp technologiczny zawsze idzie w parze z etyką. Tam, gdzie pada odpowiedź niesatysfakcjonująca dla Bułharynowskiej wizji można mieć nadzieję, że z przewidywanego przez pisarza tysiąca lat, do dziś upłynęło zaledwie dwieście i świat ma jeszcze szansę zawrócić z obranej drogi w dobrym kierunku.

Żał tylko, że niezwykle nowatorskie, jak na czas w którym powstały, utwory tak rzadko pojawiają się w świadomości czytelnika dwudziestego pierwszego wieku, a sam Bułharyn jako autor fantastyki naukowej popadł w zapomnienie. I w tym przypadku potwierdza się trafność osądów i umiejętność przewidywania przyszłości u tego pisarza, który żali się: „Всем ни статейки, критики и антикритики, над которым и я часто недосыпал ночей, в приятных надеждах на будущее – исчезли!”³²

Napisane prostym językiem dzieła Bułharyna wyprzedziły swoją epokę. Warto z pewnością byłoby zastanowić się, na ile utopie fantastyczne stworzone przez Bułharyna sprowokowały dziewiętnastowiecznego czytelnika do refleksji na temat wad czasów mu współczesnych i w jakim stopniu pisarzowi udało się zwrócić uwagę czytelnika na sens ludzkiej egzystencji oraz ról, jakie może pełnić człowiek w społeczeństwie. Na pewno jednak dalsze pogłębione studia nad tą dziedziną działalności Tadeusza Wieniediktowicza stanowią nową i ważną perspektywę badawczą, która może wnieść wiele do dziejów fantastyki naukowej w Rosji i na świecie, jak i do wiedzy o samym Bułharynie – człowieku z pogranicza kultur, funkcjonującemu między prozą życia i fantastycznymi wizjami przemiany świata.

³² Ф.В. Булгарин, *Правдоподобные небылицы (...)*, ibidem.